

Már a munka megkezdésekor világossá vált, hogy témánkat nagyon nehéz lesz csupán az ószövetségi apokrifekre szűkíteni.

2003-ban kezdte meg **Tóth Péter** egy zágrábi lectionarium szövegének feldolgozását, amely a Szent Kereszt legenda hazai elterjedésének lehet a kiindulópontja, és amely témájában átvéli az Ó- és Újszövetséget. Ugyanő találta meg a gyulafehérvári Batthyaneum kéziratai között azt az eddig ismeretlen latin nyelvű apokrifet (Szűz Mária pokoljárása), amelynek eddig csak szláv változatai voltak ismeretesek (a kódex a 14-15. század fordulójáról származik és valószínűleg ószlávból készült fordítás), és amely a keleti és nyugati kereszténység kapcsolatának egyik fontos láncszeme. A szűzsé a magyar folklórból is ismert. Ugyanő folytatta a középkori kódex irodalomnak a témánk szempontjait szem előtt tartó átvizsgálását, a vonatkozó anyag begyűjtését, rendszerezését. Ennek egyik első terméke az egyik legkorábbi nyelvemlékünkben, a Königsbergi Töredék szalagjain fennmaradt apokrif dialógus forrásainak ismertetése volt a Magyar Patrisztikai Társaság 2004. évi konferenciáján elhangzott előadás formájában. A Königsbergi Töredék szövegében fennmaradt Gábiel elküldése jelenet mellett további érdekes, a magyar hagyományban igen elterjedt elemekkel is elkezdett foglalkozni. Így például az „Irgalom és Igazság párbeszéde az ember teremtetésekor” néven számon tartott intertestamentális zsidó hagyomány hazai továbbélésével, mely a magyar hagyományban érdekes módon Krisztus passiójába is belekerült. Valamint sikerült egy eddig csaknem teljesen ismeretlen apokrif könyv, Az ifjabb Jakab apostol Krisztus-életrajza címen emlegetett mű nyomára is ráakadnia, melyet a magyarországi szerzők a 14-15. századtól fogva előszere-tettel használnak forrásként. E munkák mellett, mintegy adalékul került sor egy, az apokrif Ábrahám és Izsák-hagyományt bemutató, szír nyelvű dramatikus prédikáció fordítására, valamint néhány, a hazai szentkultusz történetével foglalkozó tanulmány elkészítésére is. Tóth Péter 2004-ben summa cum laude minősítéssel megvédte PhD disszertációját az ELTÉn, „Fordítás és teológia. A Histori Monachorum in Aegypto különböző nyelvű recenziói címmel.

2005. évi kutatásait sajnálatos módon betegség lassította le, amely a kezelésekkkel és utóhatásaikkal együtt gyakorlatilag május végéig tartott. Ez alatt az időszak alatt készült el az Egyetemi Könyvtár feltáratlan kézirat-töredékeinek német nyelvű katalógusa egy terjedelmes magyar bevezetéssel együtt. Három hónapos londoni ösztöndíj keretében az egyetem egyik intézetében, a Warburg Institute-ban különlegesen kedvező lehetőségekhez jutott. Előre lépett a Königsbergi Töredék apokrif dialógusának elemzésében is, melyet egy angol nyelvű előadásban az ottani intézetben ismertetett. Folytatta nyelvemlékeink passiók szövegeinek forráskutatásait is, s így sikerült rábukkannia az Érsekújvári kódexben található, a passió eszközeinek ószövetségi eredetét bemutató, zsidó eredetű apokrif szöveg latin eredetijére és szerzőjére, melyet a közeljövőben publikálni fog. Közelebb került a Máriabesnyői töredék néven ismert Krisztus mennyei perét bemutató 16. századi passiók szöveg megfejtéséhez is. Megtalálta egy a középkori európai dramatikus és prédikációs hagyományban igen elterjedt „a próféták siralma a pokolban Krisztusért” címen ismert jelenet forrásait, amely minden valószínűség szerint a zsidó midrásokból ered, s a 12. század szentíráskommentárjai nyomán jelent meg Nyugaton.

Mikós Éva munkája eredményeképpen az OTKA-kutatás által támogatott időszakban felmérés készült a budapesti közgyűjtemények teljes állományáról, amelyet egy számítógépes adatbázisban rögzített. Egy 3500 kötetet tartalmazó nyilvántartás a további, országos, (esetleg később az egész Kárpát-medencére kiterjedő) hatáskörű vizsgálat alapját jelenti. 1700 kötetnyi kalendáriumot át is olvasott, nagyobb részt az OSzK, kisebb részben a FSzEK gyűjteményéből, minden egyes kötetéről részletes leírás készített. Ez 132 sorozat darabjait jelenti. Egy sorozat átlagosan 5–15 évfolyamot tartalmaz, illetőleg ennyi eleme hozzáférhető; vannak olyanok is, amelyeknek csak egy eleme ismert, és olyan is, amelyik akár száz éven át is megjelent. A sorozatok azonban javarészt ténylegesen sorozatok, vagyis legalább két-három példányuk ismert, igyekezett tehát olyan kiadványokat válogatni a mintavételhez, amelyek

ténylegesen sorozatok. A nyilvántartás az 1700 kalendárium vonatkozásában tehát az egyes kötetek legfontosabb adataival, tartalmi egységeivel, s azok jelentősebb művelődéstörténeti vonatkozásaival is kiegészült. Az egyes kalendáriumok adatait, leírását tartalmazó nyilvántartást számítógépbe vitte. A művelődéstörténeti szempontból értékes szövegeket és képeket kifizénymásolta és archiválta.

Az átolvasott anyag tekintetében mintavétellel dolgozott, hiszen a rendelkezésre álló idő nem volt elegendő a teljes, 3500 kötetnyi anyag áttekintésére. A 18. századi kiadványok esetében nem volt igazán mód a válogatásra: az ebből a korszakból fennmaradt példányok között igen sok csonka, illetve egy-egy sorozatnak kevesebb darabja ismert. A 19. század első feléből is szűkek a lehetőségek, a század második fele viszont a kalendáriumtermelés csúcsa, vagyis évente több tucat kalendárium sorozat látott napvilágot. Egy-egy kiadó – például az Athenaeum Rt. – akár öt-tíz sorozatot is futtatott párhuzamosan, amelyek különböző terjedelműek voltak, és más-más áron forgalmazták őket. A legtöbb párhuzamos kiadvány ugyanazon évfolyamai között nincsenek jelentékeny eltérések. *Eredmények:* Az átolvasás számos, a folklorisztika szempontjából érdekes szövegadatot hozott a felszínre: több száz mondaszüzsét, valamint népdal illetve népies műdalvariánst, továbbá szinte ezres nagyságrendű anekdotát, viccet, és más rövidprózákat. 20 újabb teremtmónda-szüzsé, az ószövetségi apokrifek eredetmagyarázó jellegű biblikus történet került elő. (Emellett az apokrif-kutatások szempontjából szintén érdekes újszövetségi apokrif történetek is bőségesen rejlenek a kalendáriumokban.) Ez a szám egyáltalán nem csekély, hiszen a folklórgyűjtésekben végzett statisztikai összehasonlítás is hasonló eredményeket hoz, a szájhagyományból gyűjtött szövegállomány, azon belül is a mondák csoportján belül is egy százalék körül, vagy az alatt van a zömmel apokrif nyomokra visszavezethető biblikus történetek aránya. Megkezdődött továbbá az elmúlt években feltárt anyag beazonosítása, tipologizálása és feldolgozása. A feltárt anyagból több publikációban is hasznosítottunk adalékokat. A ponyvák és kalendáriumok ószövetségi apokrif-adatai a régebbi források adatainak kiegészítését szolgálják, egy hosszú történeti folyamat utolsó állomásának tekinthetők, így egy-egy nagyobb téma feldolgozásához, egy-egy monda-szüzsé fejlődéstörténetének feltárásához jelenthetnek kisebb, de annál hasznosabb adalékokat. Mikos Éva 2006-ban elkészítette PhD disszertációját, túl van a házi védeken, dolgozata már az opponensek kezében van.

A témavezető, **Nagy Ilona** Tóth Péter és Mikos Éva munkáját folyamatos konzultációkkal segítette, irányította. 2004-ben megírta a tervezett monográfia első fejezeteként a föld teremtéséről szóló monda feldolgozását, amely a magyar kutatásban először veszi figyelembe a "Tiberiás-tengerről szóló apokrif" kutatásának legújabb orosz és bolgár eredményeit, és a téma nemzetközi kutatástörténetét is kimerítően tárgyalja. Az ördögtől ellopott értékes tárgy, az ördög és Ádám szövetsége, a két segítő szent, a kiharapott talp olyan motívumok, amelyek a környező szláv népek földről szóló teremtéstörténeteiben is megtalálhatók. Ezért is kell hangsúlyoznunk újra, hogy a föld teremtésének mondáját nem lehet tipológiai egységként önmagában vizsgálni. Továbbra is a szláv apokrifek szolgáltatják az alapot a kutatásokhoz, ahol a szövegek két fontos elemmel egészülnek ki. Mindenekelőtt a cethal-motívumot, majd az ember teremtésének történetét és a Noé-történeteket kell az eddigieknél kitekintőbben megvizsgálni, annál is inkább, mert a magyar folklór az új gyűjtésekkel ezt az anyag együttest hihetetlen gazdagsággal tudja bemutatni. A föld teremtésének mondája szervesen beleillik a magyar folklór duális teremtmóndáinak rendszerébe, változatgazdagsága azt mutatja, hogy az egyedi, friss kölcsönzések ellenére ez a rendszer nem jöhetett létre egyik pillanatról a másikra. A környező népek kultúrájához igazodó ez a rendszer, de helyi színezettel, amelyet érdemes bemutatnunk.

Az ember teremtésének parabiblikus hagyományaihoz folytatta az anyaggyűjtést. Ennek a témának a részeként írtam meg 2004-ben egy, a népek teremtéséről szóló tanulmányt. A legújabb szlavisztikai szakirodalom a "népi Biblia" témakörben hihetetlenül megnövekedett, a magyar Parasztbibliához hasonló gyűjtemények jelentek meg lengyelül, bolgárul és a keleti

szláv anyagból oroszul. A filológiai és a folklorisztikai kutatások mostani megélénkülése a téma magyar feldolgozásának időszerűségét bizonyítja. 2005-ben készített el a témavezető egy terjedelmes tanulmányt a Júdás-mondákról (pontosan a kukorékoló sült kakas motívumról), amelynek legelső írott forrása egy olyan etióp apokrif (5. századnak tartják), amelynek a francia fordítása még csak megjelenés alatt van, tehát a folklorisztikai szakirodalomban először itt lehet majd találkozni vele. Nagy Ilona kutatásainak eredményei: 1. A kakascsóda eredeti forrásának a *Péter cselekedeteit*, az *Acta Petri*-t tarthatjuk, ahonnan a *Kakas könyvébe* (annak feltételezett görög eredetijébe) kerülve mind a keleti, mind a nyugati kereszténység hagyományaiba beleépült. A középkorban a szentek élettörténeteiben, mirákulum történeteiben és az apokrif üdvtörténetben is helyet kapott. 2. A *Nikodémos evangéliuma* kései kéziratai nem forrásai, hanem feljegyzései a korabeli írásos és feltehetően szóban is terjesztett, egész Európában népszerű hagyománynak. Keletkezésük idején ugyanis az már ismert volt a nyugati legendairodalomban. A *Nikodémos evangéliuma* görög "B" verziójának, amelyhez az eddig ismert két kézirat is tartozik, a legújabb filológiai kutatások szerint soha nem készült fordítása, tehát az eddigi folklorisztikai szakirodalom állításával ellentétben nem lehetett a forrása a vizsgált motívumnak. 3. Folklóradataink értelmezéséhez, jelesül az itt bemutatottakéhoz is, igen fontos lenne a *Nikodémos evangéliuma* néven ismert apokryphon helyi, a mi esetünkben magyarországi recepciójának teljes feltárása. A szláv, még inkább a román apokrif hagyomány, népi liturgia (passió), történeti feldolgozása, nem utolsósorban pedig a közvetítő, populáris irodalom termékeinek a számbavétele. A változatokban gazdag folklór hagyomány ahhoz mégis egységesnek tűnik, hogy közös forrást tételezzünk fel. Végezetül még fontosnak látszik megjegyezni, hogy a motívum eredetére vonatkozóan, éppen a felvetés újdonsága miatt, bizonyított, végleges válasz nem adható, a tények ismeretén túl csak hipotézisekről beszélhetünk. A tanulmány 2007-ben jelenik meg Pócs Éva szerkesztésében (Maszk, átváltozás, beavatás, Balassi Kiadó), németül az *Acta Ethnographica*-ban, angolul talán a Peter Lang kiadónál. Rövidített angol változata az észti folklórintézet honlapján lesz olvasható, és a német szöveg rövidített változatát 2007-ben fordítják horvatra.

Összegzésül a következőket állapíthatjuk meg:

Az OTKA támogatás lehetővé tette egy nagyon szerteágazó, nagyon nagy filológiai felkészültséget igénylő és tetemes időt felemésztő adatgyűjtő és feldolgozó munka elindítását. Ennek nemcsak a tárgyi feltételeit (laptop, nyomtató, szkennerek stb.) teremtettük meg, hanem Magyarországon eddig fellelhetetlen régi és egészen friss szakirodalmat gyűjtöttünk össze (rendeléssel, külföldi útjaink során vásárlással, másolással, könyvtárközi kölcsönzéssel). Tóth Péter elkészítette az ELTE Egyetemi Könyvtárának középkori kéziratkatalógusát (*Catalogus codicum Latinorum medii aevi Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*, lásd bibliográfia), amely a munka folytatásának nélkülözhetetlen kiindulópontja lesz. Mikos Éva disszertációjának mellékleteként elkészült az a kalendárium-katalógus, amely alapul szolgál majd például az Ádám-Éva történetek populáris irodalombeli megjelenésének feltárásához. Nagy Ilona két típusmonográfiájának tekinthető tanulmányt írt (A föld keletkezéséről és a kukorékoló sült kakas motívumról, mindkettő 100 ezer karakternél nagyobb terjedelmű). Az OTKA pályázat tette lehetővé, hogy hazai, de főleg külföldi, nemzetközi konferenciákon eredményeinket bemutassuk, tanulmányainkat lefordíttassuk és idegen nyelven való megjelenésüket lehetővé tegyük. A kutatásban részt vett fiatal kutatók a pályázat ideje alatt és segítségével el tudták készíteni PhD disszertációjukat. Több sajnálatos okot is lehetne említeni, ami miatt a témavezető ösztövezetségi apokrifeket tárgyaló, önálló monográfiája nem készült el. Az igazi ok az ehhez szükséges, ám áttekinthetetlenül gazdag szakirodalom áttekintéséhez szükséges időnek a pályázat időtartamánál sokkal hosszabb volta. Nemcsak a klasszikus és minden fontos nyugati nyelv, hanem a szláv nyelvek ismerete is elengedhetetlen a komoly összegzéshez: ezt a témavezető két nagy tanulmánya bizonyítja. A téma olyan sokrétű, hogy célszerűbbnek láttuk a feldolgozás munkájának megosztását, új munkatársak bevonását is. A pályázat idejének meghosszabbítását nem kértük. 2008-ra tervezzük egy kötet kiadását a Kairosz Kiadónál az

Ádám-Éva történetekről. Nagy Ilona az apokrif források és a folklór kapcsolatát elemzi, Kriza Ágnes a szláv apokrifeket dolgozza fel, Tóth Péter a középkori magyar kódexek apokrif eredetű szövegeit, Mikos Éva a kalendáriumok és ponyvák közvetítő irodalmát és Tverdik Szilveszter képzőművészet és népművészet Ádám-Éva ábrázolásait.

Előadások

Nagy Ilona

2003. május 19-26, tartui (Észtország) konferencia: Estonian-Hungarian Seminar on Current Research of Folk Culture. Előadás: „Apocryphal Gospels and Folklore”

2003. aug. 13-17.: Visby, Gotland, Svédország. ISFNR Interim-Congress. Előadás: „Some Aspects of Adam-Eve Stories

2005. július 26- augusztus 1: Az International Society for Folk Narrative Research tartui kongresszusán „The cooked cock crows: from the Apocryphal Ethiopic Book of the Cock to the Folklore” címmel tartott előadást,

2006. szept. 20–24: Brunnenburg/Schloss Tirol: Jubiläumsveranstaltung. 20. Interdisziplinäres Symposion zur Volkserzählung. „Neuentdeckte Apokryphen und die Folklore” címmel előadás.

Mikos Éva

2005. július 26- augusztus 1: Az International Society for Folk Narrative Research tartui kongresszusán „Connections between Oral and Literary Tradition, Popular Culture and Folklore” címmel,
a Néprajzi Társaság Folklór Szakosztálya ülésén Írásbeliség és szóbeliség Gyimesközéplekon címmel adott elő.

Tóth Péter

2005 október 26: Dramatic Sermons: History of a Long-lived tradition. The Case of Annunciation. Előadás a Warburg Institute The Director's Work in Progress Seminar keretében tartott előadást.

A 2006. év során elkészült a Commission Internationale d'Histoire Ecclésiastique Comparée 2006-os haifai konferenciára szánt "The Prophets' Cry in Limbo. Latin Eloquence or Jewish Haggadah" c. előadás. A konferencia azonban a hirtelen kirobbant libanoni-izraeli háború miatt sajnos elmaradt, így az előadást beterveztette a Société Internationale du Theatre Médiévale 2007-ben Lille-ben tartandó konferenciájára.

Magyar Patrisztikai Társaság 2006. évi konferenciája: „Van-e kapu az út végén? A Mt 7,13-14 eredeti formája” címmel előadás.